יונתן ונטורה. **חפצים: עיצוב תעשייתי בישראל**. תל אביב: רסלינג. 2014. 257 עמודים

אלעד בן אלול*

ספרו של יונתן ונטורה *חפצים: עיצוב תעשייתי בישראל* מעניק תמונה מפורטת של סטודיות העיצוב המתועש בישראל ונקודות הממשק שלהם עם האנתרופולוגיה, התרבות החומרית וחקר הצרכנות. מחקרו של ונטורה, ולצדו עבודתה של תמר אלאור (שגם הנחתה את עבודת הדוקטורט שלו) על הסנדל הישראלי והתפתחותו מאז תקופת התנ"ך (El Or, 2012), מסמנים התעוררות של חקר התרבות החומרית באנתרופולוגיה הישראלית ומשרטטים את האופן שבו מושגים כמו "טעם" ו"סגנון" נפגשים עם חפצים, אידיאולוגיות חברתיות ופוליטיות, מציאות כלכלית, דיאלוג מקומי וגלובלי, היסטוריה ופונקציונליות של הגוף.

כמו אלאור, גם ונטורה מתמקד בעיקר בצד היצרני של לימודי התרבות החומרית.[1] הוא משתמש בראיונות עם מעצבים ומנהלי מוצר, בתצפיות ובתחקירים בסטודיות ובחללי ההפקה כדי לחשוף את האופן שבו שלבי הייצור משקפים תפיסה אידיאולוגית או תרבותית כלשהי. זאת בניגוד לחוקרים רבים של תרבות חומרית המתמקדים בחפצים כמו בגדים, תמונות או בתים בגלגולם הצרכני, ובאופן שבו אנשים "רגילים" משתמשים בהם בחיי היומיום (Douglas & Baron, 1979; Miller, 2001). במילים אחרות, ונטורה מתבונן בחפצים בדרך המזכירה את קרל מרקס, שגרס שמבחינה סוציולוגית המשמעות העליונה של העולם החומרי טמונה בתהליכי ייצור והפקה (ובעקבות הניתוק בין היצרן לצרכן - גם ביחסי הניצול הנלווים להם). מבחינה אנתרופולוגית, אופן ההתבוננות הזה ממשיך את המסורת האתנוגרפית הבוחנת תהליכי ייצור כגון אריגה, שזירה, פיסול ובישול בתרבויות שונות. אנתרופולוגים אחרים, דוגמת דניאל מילר (Miller, 2005), מבקרים את התמקדותה היתרה של האנתרופולוגיה בהחפצה (כפי שהגדיר אותה הגל) בהקשר היצרני; הם קוראים להתבוננות במונח דווקא מצדו הצרכני, שבעיני מילר מייצג אמת רלוונטית לא פחות.

אך עיקר התיאוריה שפורש ונטורה טמון בנקודה החדשנית ביותר בספרו. הוא מציע להוסיף צלע שלישית לחקר מערכת היחסים ההיררכית, הדיכוטומית לעתים, בין יצרן לצרכן - המעצב. לטענתו, בניגוד לתפיסות תיאורטיות קודמות, ייצור מתועש של חפצים הוא תהליך המורכב משלושה שחקנים - יצרן, צרכן ומעצב - החולקים ביניהם כוח כלכלי-תרבותי ומשפיעים על חייהם של אינספור צרכנים. על פי ונטורה, המעצב התעשייתי הוא גורם מתווך בין היצרן (או "הלקוח", כפי שהוא מוגדר בספר) לצרכן ("המשתמש"). עמדתו הייחודית והלימינלית הזו מאפשרת לו לאזן בין עולמות שונים ואידיאולוגיות שונות, ובעיקר בין עולמו הכלכלי, האסטרטגי והשיווקי של הלקוח ובין הצרכים הפיזיים, התרבותיים והאסתטיים של המשתמש (שאותם, למרבה העניין, המעצב לומד לעתים באמצעות אתנוגרפיות יישומיות). יתרה מזאת, מקצוע העיצוב התעשייתי הוא כוח יצרני המתווך בין אמנות ויצרנות, רגש וחזותיות, נשמה ופונקציונליות; על פי ונטורה, אלו הם בדרך כלל כוחות דיכוטומיים.

* המחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, אוניברסיטת תל אביב

1 את לימודי התרבות החומרית אפשר לחלק למחקרי צרכנות ולמחקרי יצירה.

הספר מחולק לשלושה חלקים עיקריים. הוא פותח בסקירת ספרות המציגה גישות סוציולוגיות ביקורתיות לחפצים ולצרכנות לצד גישות אנתרופולוגיות לתרבות חומרית. אחריה ונטורה פונה לאתנוגרפיה עצמה. זו מתבססת על ראיונות עם מעצבים תעשייתיים, על תצפית משתתפת בשלושה סטודיות לעיצוב בישראל ועל ניתוח חזותי של חפצים שונים. לבסוף נפרש דיון מעמיק בתפקידו של המעצב כסוכן חברתי שיכול לשנות תפיסות ותהליכים באמצעות החפצים שהוא יוצר.

ונטורה משרטט את דמותו של המעצב התעשייתי כאיש מקצוע היברידי - נגר וצייר, אומן ואמן, פועל ואל (במילותיו של הכותב). המעצב התעשייתי מאתגר את הדואליזם של דקארט, המסמן חיץ בין גוף לנפש ובכך בין מדעי הרוח, האמנות והיצירתיות למדעים המדויקים, למלאכה וליצרנות. המעצבים הנזכרים בספר חושפים כיצד הם נדרשים לגשר על פערים ערכיים ואינפורמטיביים בינם ובין הלקוח; הם מספרים על מערכת היחסים הייחודית שלהם עם מהנדסים, שמשמשים לעתים "מבוגר אחראי" ומציבים גבולות טכנולוגיים לשאפתנותם היצירתית. ונטורה אינו מעוניין בסיפוריהם האישיים של המעצבים או בעמדתם כשחקנים בעלי אפיון אתני, מגדרי וחברתי-כלכלי מובהק, אלא במלאכתם המקצועית בלבד. איננו זוכים להכיר היבטים אחרים בחייהם של המעצבים ולהבין את תפיסת עולמם הרחבה - מה שקורה מחוץ לכותלי הסטודיו נותר מחוץ לאתנוגרפיה. גם מערכות היחסים בין המעצבים עצמם אינן נידונות. הספר מתמקד בדיאלוגים של המעצב עם החפץ, עם הלקוח ועם המשתמש. החלטה זו מכוונת את עבודתו של ונטורה אל האנתרופולוגיה היישומית והארגונית: הוא מתמקד בהיבטים המקצועיים של העיצוב התעשייתי, מעלה בעיות ואתגרים ואף מציע פתרונות פוטנציאליים ליחסים המורכבים שבין הלקוח למעצב. מסיבות אלו ספרו של ונטורה יכול לפנות לסטודנטים לעיצוב תעשייתי, לסוציולוגיה ולאנתרופולוגיה, אך גם למעצבים עצמם ולאנשי מקצוע שונים מעולם העיצוב, הייצור והפיתוח.

לפי ונטורה, עיצוב תעשייתי מסתמן כמהלך תרבותי המתבסס על תבניות חברתיות ומקצועיות, או "טקסים" מקצועיים, כפי שהוא מתאר למשל בדיון על השימוש במודלים ובסקיצות. המעצב פועל מתוך שפה קיימת אך גם שואף לחדש ולרענן אותה באמצעות תרומתו היצירתית. דוגמה מעניינת לאותה שפה חזותית עולה בדיון על צבעים שמשתתפים בו מעצבים מסטודיו המתמחה בעיצוב תיקים המשמשים לנשיאת מצלמות. התיקים צבועים שחור מבחוץ וצהוב מבפנים; הבחירה בשחור, מסביר ונטורה, נובעת מהשאיפה לדבר בשפה המקצועית של צלמים ברחבי העולם, אך הבטנה הצהובה מפגינה מעין סלנג המייחד את הסטודיו מול אחרים. השפה המקצועית של המעצב אינה אוטונומית אלא קשורה לסטודיו מסוים; היא משמשת סממן היכר וגורם מאחד ומייחד המשייך את המעצב לקהילה המקצועית שמתוכה הוא פועל.

בדיונו המסכם, ונטורה בוחן סוגיות נוספות שעלו משהייתו האתנוגרפית עם המעצבים - למשל, את התמודדותם עם גופו של המשתמש האחר, בעיקר משתמש בעל מוגבלויות פיזיות, ואת נקודת המפגש הטעונה הנוצרת בין גוף לטכנולוגיה. טענתו המרכזית היא שעיצוב הוא מעשה אנתרופולוגי המציב את המשתמש (או האינפורמנט) במרכז. עיצוב טוב, בדומה לאנתרופולוגיה, דורש אמפתיה והקשבה, התייחסות שווה לאחר ומעורבות אינטלקטואלית. אין זה מקרה שיותר ויותר חברות עיצוב ופיתוח, בעיקר כאלו המעצבות מוצרים דיגיטליים, מעסיקות אתנוגרפים ואנתרופולוגים יישומיים כדי להבין את צורכיהם של משתמשים ברחבי העולם ואת עולמם התרבותי. ספרו של ונטורה, שהוא חלק מבשורת חקר התרבות החומרית בישראל, מתאר את כוחם של המעצב ושל האנתרופולוג לשנות תפיסות חברתיות, לערער על יחסי כוח וניצול ולהנחיל לחברה ערכים אסתטיים, גופניים, סביבתיים וכלכליים מתוך מעורבותם באקדמיה

וממקומם כיועצים וכחוקרים בארגונים ציבוריים ומסחריים. אם נשוב למאבק הפנימי של התרבות החומרית בין חקר צרכנות לחקר יצרנות, בניגוד למילר, שקרא להוסיף ולערוך מחקרים צרכניים, ונטורה קורא דווקא להוסיף ולערוך מחקרים על תהליכי ייצור ועיצוב. אך אולי החשיבות הגדולה ביותר של ספרו טמונה דווקא בנקודות שבהן ונטורה נעזר בדמותו של המעצב כדי לטשטש את הדיכוטומיה בין צרכנות ליצרנות ובין אומנות לאמנות.

מקורות

Douglas, M., & Baron, I. (1979). *The world of goods, toward an anthropology of consumption*. London: Allen Lane.

El Or, T. (2012). The soul of the biblical sandal: On anthropology and style. *American Anthropologist*, *114*, 433–445.

Miller., D. (Ed.) (2001). *Home possessions: Material culture behind closed doors*. Oxford: Berg.

—— (2005). Materiality: An introduction. In D. Miller (Ed.), *Materiality: Politics, history and culture* (pp. 1–50). Durham: Duke University Press.